

ÖTƏN ƏSRİN 30-CU İLLƏRİNDƏ GÜNAHSIZ İNSANLARIMIZIN REPRESSİYA OLUNMASI TARİXİMİZİN ƏN AĞRILI SƏHİFƏLƏRİNDƏNDİR

Ağaməhməd SƏMƏDOV,
"Yer və insan" jurnalının redaktoru

(Əvvəlki qəzetimizin 53-54-cü sayında)

20-30-cu illərdə partiya elitasının nümayəndələri də repressiv maşının zərbəsi altında idilər. Siyasi arendan ilk olaraq Qırmızı Ordunun keçmiş rəhbəri L. D. Trotski aradan çıxarıldı, ölkədən qovuldu. 1940-cı ildə NKVD agenti tərəfindən Xaricdə öldürüldü. Trotski ilə əlaqəsi olan hər kəs repressiyaya məruz qaldı. Leninin ən yaxın silahdaşları: Buxarin, Zinovyev, Kamenev, Pyatakov, Ryukov 1936-1938-ci illərdə "böyük terror" adlandırılan zaman güllələndi. 1933-1939 - cu illərdə ölkədə 2 milyon insan partiyadan xaric edildi, onlardan 1,2 milyonu həbs edildi. 1936-1938 - ci illərdə açıq məhkəmə proseslərinə diri-diri gətirilənlərin hamısı partiya və xalqa qarşı dəhşətli vəhşiliklərdə günahkar olduqlarını tamamilə etiraf etdilər.

Lakin lideri general Franko olan İspaniyadakı hərbi çevriliş Stalinin Rusiyada belə bir şeyin mümkün olduğuna dair şübhələrinə artırdı. Marşal Tuxaçevski "diktatorluğa mümkün namizəd" adlanırdı ki, bu da onun taleyini və demək olar ki, bütün ali hərbi komandanlığın taleyini həll edirdi. Komdivdən və daha yüksək rütbəli 460-a yaxın hərbcidən təxminən 400-ü repressiyaya məruz qalıb, onlardan 350-si məhv edilib (halbuki, müharibə zamanı 320 nəfər həlak olub). Yüksək rəhbərlərin ölümündən sonra onlarla həqiqətən və xəyalı əlaqəli insanlar həbs edildi.

Ötən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq, Azərbaycan da insanları "əksinqilabçı", "trotskiçi", "casus", "müsavətçi", "millətçi", "üsyancı" və s. kimi ittihamlarla kütləvi repressiyalara məruz qoydular.

Azərbaycan tarixində baş vermiş ən ağır və kədərli hadisələrdən biri də ötən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq, 30 ilə yaxın davam edən repressiyalar olmuşdur. Bu illərdə digər Sovet Respublikalarında olduğu kimi Azərbaycan Respublikası ərazisində də insan hüquqlarına zidd olan qanunlar əsasında totalitar dövlət rejiminin törətdiyi özbaşnalıq və zorakılıqlar nəticəsində yüz minlərlə günahsız insan milli özünüdər

və milli dövlətçilik əqidəsinə görə repressiyalara məruz qalmışdır. Əslində bu dəhşətlər, uzun müddət davam etsə də, 30-cu illərdə amansızlığına görə xüsusi ilə seçilmişdir. Bəs bu amansızlıqların, repressiyaların kökü harada idi? Haradan qaynaqlanırdı bunlar?

Azərbaycanda repressiyaların dəqiq nə vaxt başladığını desək, 11-ci Sovet Ordusu qoşunlarının əraziyə soxulması və işğalı günündən saymağa başlamaq lazımdır. Bunun bariz nümunəsi 11-ci Ordunun xüsusi şöbəsinin baş müstəntiqi Adamyanın ilk cinayət işidir. Adamyanın uydurduğu bu cinayət işi əsasında 28 may 1920-ci il tarixdə 1 saylı ilk hökm çıxarıldı və buna görə 15 nəfər güllələnməyə məhkum edildi. Məhkum olunanlar arasında Bakı şəhərinin general qubernatoru Murad Gəray bəy Təlxas və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Daxili İşlər Nazirinin müavini Şəfi bəy Rüstəmbəyov da var idi.

Milliyyətə çərkək olan Murad Gəray bəy Təlxas haqqında ayrıca məlumat vermək yerinə düşər. O, 1874-cü ildə Rusiyanın Kuban vilayətinin Yekaterinodar (indiki Krasnodar) şəhərində hərbcə ailəsində anadan olmuşdur. Rus-Yapon müharibəsi zamanı Port Arturun müdafiəsində iştirak etmişdir. Birinci Dünya müharibəsində göstərdiyi igidliyə görə Müqəddəs Georgi ordeni ilə təltif edilmişdi. Kuban Adıgey Ağ qvardiyaçıları tərəfindən ələ keçirildikdən sonra Əliqə Şixlinski Təlxası Azərbaycana dəvət etmiş və ikinci artilleriya briqadasının komandiri təyin etmişdi. 15 noyabr 1918-ci ildə general - mayor Təlxas Baş Qərargahın artilleriya şöbəsinin rəisi, 4 dekabr 1919-cu ildə Bakı istehkam rayonunun hərbi general-qubernatoru təyin edilmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin silahlı qüvvələrinin yaradılmasında böyük xidmətləri olmuşdu.

Hökm Ali İncilab Tribunalının üzvləri tərəfindən imzalanmışdır. Azərbaycanda hökm sürən terror sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra kütləvi xarakter almğa başladı.

Repressiya illərində Azərbaycan ərazisindən 100 mindən artıq ziyalı, hərbcə, mədəniyyət və incəsənət xadimi, alim, yazıçı, müəllim, din xadimi Sibirə, Qazaxistana və digər yerlərə həbs düşərgələrinə və sürgünə göndərilmişdilər. Bununla da Azərbaycan cəmiyyətinin ağıllı, elmli, istedadlı, əməksevər, mənəviyyətli təbəqəsinin çox böyük hissəsi məhv edildi. Bu da faktıdır ki, əhəlinin hər min nəfərə düşən repressiya qurbanlarının sayına görə Azərbaycan digər sovet respublikaları arasında əvvəlinci yerlərdən birini tuturdu. Azərbaycanda 1930-1950-ci illərdə repressiya edilənlərin içərisində təkcə 29 min nəfər seçmə ziyalı olmuşdur. 1937-ci ildə 16 Azərbaycan generalı qətlə yetirilmişdi. Repressiyaya məruz qalanlar içərisində Abbas Mirzə Şərifzadə, Bəkir Çobanzadə, Cəmsid Naxçıvanski, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Yusif

Vəzir Cəmənzəminli, Əhməd Cavid və s. kimi görkəmli elm, mədəniyyət və ictimai xadimlər olmuşdur.

XX əsrin əvvəllərində Dünyada böyük gərginliklər yaşanan bir dövrdə-1 Dünya Müharibəsi gedərkən, türk millətinin sınağa çəkildiyi zamanda yaradıcılığa başlayan Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm ədəbi cərəyanının əsas nümayəndələrindən biri kimi meydana gəldi və tezliklə özünü milli romantik şeirin və mənzum faciənin banisi kimi təqdim etdi.

Sovetlər Birliyində totalitarizmin dəhşətli dövründə Hüseyn Cavid sosializmin "nailiyyətlər"indən yazmağı özünə rəva bilmədi, Stalini və bigər "ağa"ları mədh etməkdən qətiyyətlə boyun qaçırdı.

"...Kəssə hər kim tökülən qan izini, Qurtaran dahi odur yer üzünü..." qızıl misralarını yazdı. İmkanım olsaydı Cavid əfəndinin bu dihaniyə deyilmiş kəlamını BMT-nin Baş Məclisinin divarından asardım ki, qoy dünyanın bütün rəhbərləri onu oxuyub əməl etməyə çalışsınlar.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin himninin sözlərinin banisi gözəl şair, dövlət xadimi Əhməd Cavid 1920-ci ildə Azərbaycanın Bolşevik Rusiyası tərəfindən işğal olunacağını əvvəlcədən hiss edərək həmin il aprel ayının əvvəllərində "ağlayırdım, güllürəm!" şeirini yazmışdı. Sanki şair gözləmək bədbəxtlikləri görəcək öz dostlarını, yoldaşlarını müstəqil dövlətin qədrini bilməyə çağırırdı. Şeir belə başlayırdı:

*Arkadaşlar, dörd yanına baxdıqca, Ağlayırdım, ağlayırdı ırmaqlar!
Yurd oğlunun göz yaşları axdıqca, Ağlayırdım, ağlayırdı, torpaqlar!*
Cəmisə 30 il ömür yaşamaş Mikayıl Müşfiq XX əsr Azərbaycan poeziyasının inkişafında böyük rol oynamış şairlərdən idi. O, sevgi və gözəlliyi tərənnüm edən qiymətli şeirlər müəllifidir. Yaradıcılığının çiçəklənən dövründə stalinizm qurbanlarından biri oldu. Heç şübhəsiz o sağ qalsa idi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı daha zəngin və daha dəyərli olacaqdı.

SSRİ-nin heç bir respublikasından Azərbaycandakı qədər ziyalı repressiyaya məruz qoyulmamışdı.

Bunun səbəblərindən biri də təbii ki, Azərbaycanda istintaq - əməliyyat aparatının kadrlarının böyük hissəsinin ermənilərdən təşkil olunması idi. Azərbaycan SSR-də 51 rayon şöbəsinə 31-də NKVD rəhbərləri erməni idi. Bənzər bir vəziyyət NKVD aparatının yuxarı vəzifələrində də inkişaf etmişdir. Məsələn: Adamyan 11-ci Ordunun xüsusi şöbəsinin müstəntiqi, İşxanyan NKVD Baş Siyasi İdarəsinin xüsusi şöbə rəisi, H. H. Qriqoryan Azərbaycan NKVD-nin xüsusi müşavirə şöbəsinin müdiri idi və s.

Keçmiş müttəfiq respublikalar arasında ilk kütləvi köçürülmələr Azərbaycanda başlayıb. 10 may 1937-ci ildə konvoy altında 600 ailə Kazaxıstan çöllərinə - Taldı-Kurqan vilayətinin Çu vadisinə göndərildi. Azərbaycandan olan mühacirlər iki

qrupa bölündülər: güllələnəcəklərə və 5, 8 və 10 il müddətinə məhkum olunacaqlara. Azərbaycan vətəndaşlarının köçürülməsi prosesi dörd mərhələdən ibarət idi. Birinci mərhələ siyasi mühacirlərin ailələrinin köçürülməsidir. İkincisi, 1938-ci ilin sentyabr-noyabr aylarında İran mənşəli azərbaycanlı ailələr İmişli, Ast-raxanbazar (indiki Cəlilabad), Cəbrayıl, Ağcabədi və digər rayonlardan minlərlə iş qabiliyyətli kəndlilər, eyni zamanda, İran əsilli 18 min azərbaycanlı Bakıdan İrana sürgün edildi. Üçüncü mərhələ 1941-ci ilin oktyabrından 1942-ci ilin noyabrına qədərdir. Məhz bu dövrdə almanların (35 min) kütləvi köçürülməsi başladı, bunların arasında elm adamları, zabıtlar, keçmiş neft istehsalçılarının qohumları da və hətta Azərbaycanda sovet quruculuğu iştirakçılarının qohumları da vardı. Dördüncü mərhələ 1949-cu ilin iyununda yunanların, assuriyalıların və azərbaycanlı türklərinin kütləvi şəkildə köçürülməsi ilə başlandı. Və nəhayət, 1952-ci ildə başlayan beşinci mərhələ xoşbəxtlikdən uzun sürmədi.

Ermənistan SSR-in azərbaycanlı əhalisinin deportasiyası 1947-1950-ci illərdə SSRİ Nazirlər Sovetinin 4083 nömrəli, 23 dekabr 1947-ci il tarixli Qərarına əsasən "kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" oldu. Deportasiya nəticəsində Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına üç mərhələdə 100 mindən çox insan köçürüldü. 10.000 nəfər 1948 - ci ildə, 40.000 nəfər 1949-cu ildə, 50.000 nəfər 1950-ci ildə köçürüldü.

Azərbaycanda Böyük Terrorun qurbanı olanların sayı haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Polşalı tarixçi Tadeus Svetoxovskiy? görə Azərbaycanda aparılan "təmizləmələrdə" 70 min azərbaycanlı öz həyatını itirib. Digər hesablamalara görə 1937-1938-ci illərdə olan kütləvi qırğınlarda 80-100 min arası azərbaycanlı öz həyatını itirib. A.Q.Uralova görə isə 1937-1938-ci ildə Azərbaycanda repressiya nəticəsində öldürülən insanların sayı 120 mindir. A.Yunusov Boyuk Terror dövründə 120 min insanın öldürülməsini yazır və xüsusilə qeyd edirdi ki, 3,2 milyon (1939-cu il siyahıya alınması) əhali üçün 120 min itki böyük rəqəmdir.

Azərbaycanda dinə və xüsusən də İslama hücum lap əvvəldən başlamışdır. 1924-cü ildə isə "Allahsız cəmiyyəti yaradıldı. İslama qarşı gənşmiş yaşlı hücum isə 1929-cu ildə başladı. 1917-ci ildə Azərbaycan ərazisində 3 mindən artıq məscid var idisə, 1927-ci ildə onlardan cəmi 1700-ü qalmışdır, bu məscidlərin də 120-i Bakı və Bakı ətrafında yerləşirdi. Rəsmi sürətdə isə dinlə mübarizəyə 1928-ci ilin sonlarında başladılar. Həmin ilin dekabrında Azərbaycan KP MK bir çox məscid, kilsə və sinaqoqları maarifləndirici istiqamətlərdə istifadəsi üçün klubların balansına verdi.

(Davər... var)